

BIERNACZKY SZILÁRD

Egy magyar „tudós prózaíró”

Megjegyzések Szalay Károly *Szent Jeromos éjszakája* és *Az ötödik evangélista* című kötetéről

BIERNACZKY SZILÁRD (1944) Érd

Szalay Károly kétségkívül a magyar irodalom egyedülálló alakja. Nemcsak azért, mert prózai művészetéhez különféle irodalmi (*Karinthy Frigyes, A magyar satíra száz éve, Humor és satíra Mikszáth Mikszáth korában* stb.) és filmművészeti (*A filmkomikum anatómiája, A geg nyomában, Mai magyar filmvígjáték, Jacques Tati* stb.) tanulmányok kötődnek, de még inkább azért, mert afféle *poeta doctus*-ként, pontosabban tudós prózaíróként (*scriptorius doctus*) elmélyült tudománytörténeti háttérű, ugyanakkor igen nagy hatású regényeket alkotott és adott közre az elmúlt évtizedekben.

De hogy a tanulmányokon kezdjük, Szalay első olyan könyve, amely túllép az irodalmon mint művészeti ágon, illetve a szokványosan feldolgozott témakörökön, az a *Karikatúra és groteszk a magyar középkorban* (2003), amelyben elemi erejű felfedezéseket tesz. A középkori Magyarország mélyen vallásos írásosságából, egyházi motívumokkal átszőtt ábrázolóművészetéből, festészetéből és szobrászatából élénk hozza az ezernyi formában és alakban felbukkanó groteszk megnyilvánulásait: a román kori szobrok főbűn-karikatúráit, Janus Pannonius erotika-szatíráit, MS mester és mások torz pribékarcokkal telített Kálvária-sorozatait, Temesvári Pelbárt „vastag” példázatait.

Itt kell elárulnom az olvasónak, hogy Szalaytól hat kötetet (közülük hármat első kiadásban) 1998 és 2004 között az egykor általam irányított Mundus Magyar Egyetemi Kiadó hozott napvilágra (a kiadó valamennyi kötete egyébként mint szerkesztőnek átment a kezemen). Így e különleges tartalmú tanulmánygyűjtemény genezisének (is) résztvevője lehettem. Mi több, örömmre szolgált és szolgál ma is, hogy a szerkesztői feladatkört meghaladóan mint néprajzkutató szakmai segítséget tudtam nyújtani megszületésében.

Pályája késői szakaszában vállalkozott szerzőnk egy másik nagy kirándulásra, amikor (túl a nyolcvanon) közreadta régóta dédelgetett terve megvalósítását, az *Írott sziklák, festett barlangok* (2012) monográfiáját, amelyben elsősorban regényíró létére jeles tudósokat megszegyenítő tisztánlátással és ötletes elemzési-értelmezési javaslatok sorával igyekszik az őskori művészet, a barlangokban, a kőhegyek sziklaereszei alatt és a pusztasági kódolmeneken található prehisztórikus rajzok, festmények és vésetek nyomába szegődni. Saját korábban megjelent ismertetéséből (*Ethnologia*, 1996/1–4, 568–570.) idézem a következő sorokat:

Hosszasan elemezhetnénk e munka értékeit. A legfontosabb, hogy érzékelteti: mekkora káosz települ erre a csodálatos kulturális, művelődéstörténeti jelenségvilágra az értelmezések tekintetében. [...] Szalay mindezt igen jól érzékelve... követi végig az újabb és újabb értelmezési kísérleteket. És a tájékoztatás-tájékozódás érdekében felmutatja a lehetséges elemzések útját: – igyekszik választ keresni az alkotás-lélektani összetevőkre, a *szépségvágyra és díszítőkedvre* – röviden felmutatni mindazokat a modern képzőművészeti irányokat, amelyekben tovább él az őskori művészet, – igyekszik a hatalmas szakirodalom nyomán felmutatni a különleges kulturális megnyilvánulás karakterjegyeit, a szinte hiányzó növényvilág-ábrázolástól a *nap és a tűz* megjelenítéséig, – *színeket, technikákat, stílusokat* meglátni a sok százezerre tehető gazdag anyagban.

Ami viszont Szalay Károly regényírói művészetét illeti, a három '56-os jelen-regényt (trilógiát) követően az első nyilvánvalóan tudománytörténeti érdekességű könyve *A Sátán helytartója* (1993), amelyben a magyar történelem egy eléggé zavaros korszaka, a 17. század első fele elevenedik meg. Felbukkannak benne gazdag és sokrétű forráskutatások, a korra vonatkozó latin, német és magyar nyelvű adatok összegyűjtése, grafológiai elemzések nyomán olyan jeles alakok, mint Zrínyi

Miklós, Wesselényi Ferenc, Szécsi Mária, Kemény János, Pázmány Péter, sőt még Bethlen Gábor is. Mindemellett egy olyan sátáni figura, báró Listius Pál kerül a regény középpontjába, akinek minden valószínűséggel létezik történelmi előképe.

Más kérdés, hogy Szalay természetes lendülettel és nagy írói fantáziával színezi ki az alkimista, fekete misés, ördögidéző, mérgekeverő, kegyetlen gyilkos és fajtalanuló pederasztá figura életútját. A lenyűgöző lendületű történelmi regény szerint ez a Báthory Annánál is nagyobb mélységbe zuhant különös, fél-valóságos történelmi személy, ha igaz, a jezsuitáknál tanult, verseket is írt, de utóbb műveltségét féktelen szenvedélyeinek, gátlástalan erőszakosságának kiélésére használja fel.

Szadista módon kegyetlenkedik a környezetébe került emberekkel, nem kíméli feleségeit és jobbágyságait sem. Leleményességével és családi kapcsolatai révén még a nádort is félelemben tartja. A legfelső körökkel érintkezik, és mint alkimistára a császár is tisztelettel tekint. S mintha csak a túlvilági erők oltalmaznák, rendre kicsúszik az igazságszolgáltatás karmaiból. Üldözői hamarabb kerülnek bajba, mint a kissé misztikusra elrajzolt szörnyű bűnöző. Szalay a misztikummal áthatott prózai művek szokásos megoldásával zárja regényét: a már bebörtönzött Listius kivégzéséről, haláláról nem maradt fenn dokumentum, semmit sem lehet tudni, mi történt vele...

Sokkal inkább érzékelhetjük Szalay sajátos művelődéstörténeti érdeklődését és irányultságát a *Szerelem és halál Pompejiben* (1998) című regényében, amelyről annak idején összefoglalóan a következő sorokat írtam:

A regény lapjain az elpusztult, majd az utóbbi évszázadokban kiásott város, Pompeji mindennapjai elevenednek meg. A Vezúv kitörése előtti két nap ad időkeretet a sodró erejű történetnek. A főbb szereplők szinte közvetlenül „a falról lépnek le”: a 11 000 fennmaradt fal feliraton, falfirkán megnevezett személyek köréből kerülnek ki. Így például Asteropaeus, a százhezszeres győztes gladiátor, Smyrna, a perzsa lány, Caliga, a rabszolga, a kocsmárosné, az Isis-szentély papja, Junianus, a vaskereskedő vagy Cecilius Jucundus bankár (neki a szobra is fennmaradt), és persze az idősebb Plinius. A regénynek mintegy keretétül éppen a szerencsére fennmaradt *Naturalis Historia* megalkotója, a tudós id. Plinius sorsának alakulása szolgál, akinek életét unkaöccse, az ifjabb Plinius leírásából (többek között Tacitushoz írott leveleiből) ismerjük, és aki a természeti katasztrófa idején (Kr. u. 79) a nápolyi öbölben, Stabiae mellett állomásozó misenumi római hadiflotta parancsnoka volt, és természetesen flottájával együtt elpusztult.

A *scriptorius doctus* jelenlétét világosan mutatja egyébként, hogy a regény maga kb. százötven oldalt tesz ki, amelyet jó ötvenoldalnyi függelék követ, benne példák sora az ásatások során előkerült egykori rajz-anyagból, karikatúrákból, fali feliratokból. A könyv így valójában kétarcú: részben prózairodalom, részben tudományos példatár. Nem beszélve arról, hogy Szalay a regény szövetébe is beillesztett a vonatkozó figurák életre hívását alátámasztó feliratokat.

Szalay akkor, amikor minékünk módunk volt könyveit megjelentetni, tett már említést nagy tervéről, a Szent Jeromos-életrajz előkészületeiről. Voltak pillanatok, amikor azt állította, hogy ott van az egyik könyvespolcon a teljes összegyűjtött anyag, de már nemigen lesz módja hozzáfogni. Mi biztattuk, és abban reménykedtünk, mi leszünk a kiadói. A megírás azonban vagy egy évtizedet késett, és végül a Kairosz kapta meg a szép feladatot: világra hozni a 2010-es évtized egyik talán legjelentősebb regényét 2014-ben.

Ami a *Bibliából* és az ókeresztény korból merített regénytémákat illeti, mérhetetlen gazdagsággal nézhetünk szembe. Két kevésbé ismert könyvet említhetünk a korai ókereszténységről: Gáspár Ernő *A világ orvosa* és Kis Ervin *Origenész* című munkáját. A keresztényüldözések korát is sokan fellelevenítették. Mindnyájunk kedvenc gyermekkori olvasmánya volt Sienkiewicz *Quo Vadis Domine* című regénye. De nem feledkezhetünk meg Móra Ferenc talán legjobb regényéről, az *Aranykoporsó*-ról sem, amely Diocletianus korába vezeti olvasóit, vagy Mika Waltari *Az emberiség ellenségei* című könyvéről, amely ugyancsak Nerót idézi elénk, akinek egyébként újraértékelésére az elmúlt évtizedekben nemzetközi tudományos társaság is létrejött.

A kereszténység világvallássá válásának első időszakát Déry Tibor igencsak sajátos felfogású regénye, *A kiközösítő* rajzolja meg számunkra. Míg kissé visszalépve említjük a vértanúságot szen-

vedett Szent Pál életét felidéző opust, a *Saulus* című regényt Mészöly Miklós tollából. Még egy különleges regényt szeretnék itt megemlíteni: Bárány Tamás *Aki feltámadott* című világtörténelmi vízióját, amely a Krisztus-szimbólika jegyében vezeti végig hősét az évezredekken keresztül.

Nem tudjuk nem említeni hevenyészett számbavételünk végén Peter Brown könyvét (*Szent Ágoston élete*), amely az ókeresztény kor talán legnagyobb teológusának állít egyedülállóan teljes emléket, mellesleg e műben ablak nyílik Ágoston afrikai gyökereire is. Más kérdés, hogy ezúttal inkább tudományos életrajzról, semmint regényről van szó.

•

A bibliai és ókeresztény kor nagy alakjait elénk rajzoló művek eme felsorolását számba véve is úgy véljük, hogy Szalay Károly minden kétséget kizáróan ennek az időszaknak az egyik legemblemikusabb alakját választotta ki Szent Jeromos (teljes latin nevén: Sophronius Eusebius Hieronymus, 347–419 vagy 420) figurájában regénye témájául, hiszen a viharos fiatalságát követően utóbb hosszú önmegtartóztató puszta magányba elvonuló, majd művelődéstörténeti nagyságrendű feladatokat felvállaló (vagy abba idővel belesodródó) teológus, egyházatya élettörténete lehetőséget adott számára felmutatni a maga összetettségében és sajátos vonásait megrajzolva ezt a új emberséget, új erkölcsiséget vajúdó – a mára már több mint kétezer éves európai civilizáció és keresztény kultúra kialakulása szempontjából rendkívül nagy jelentőségű – történelmi korszakot.

A hosszú előkészület után megszületett kötetet, amelyből különös gazdagsággal áradnak a műveltségi javak, de amelyek egyetlen pillanatra sem terhelik meg az olvasót túlzottan esszéisztikus részletekkel, azt állíthatjuk, áthatják a legfontosabb írói erények: a régi kor világába való írói belehelyezkedés és beleképzelés, a kellő alkotói fantázia, az olvasó képzeletét felvillanyozó elbeszélői életre hívás, a korhangulat megteremtése. Úgy gondoljuk, Szalay műve semmivel sem kevésbé olvasmányos, mint az olyan nagy művek, mint Kodolányi Mózese vagy Krisztus-regénye, Thomas Mann *József és testvérei* című halhatatlan alkotása. Talán azoktól annyiban különbözik, témájából adódóan, hogy ábrázolásmódja tényszerűbb, miközben persze szerzője folyamatosan keresi a módját, hogy a kort a saját korából értelmezve, annak szemüvegén át próbálja meg elénk varázsolni, vagyis regénybe álmodni.

E tényszerűség meglátásunk szerint abból fakad, hogy Szalay nem egy legendákkal, mitikus részletekkel telt hagiografikus művet szándékozott írni, hanem történelmi regényt, amely historikusabb, krónikásabb hangvételt kívánt meg. Ennek kapcsán említjük, hogy nem érezzük viszont találónak azt a szerzői megjelölést, miszerint *spirituális pikareszk regény*. Az ókeresztény kor természetesen telve van lelkeséggel, de a *spirituális* kifejezésnek annyi más, rossz zöngéje van, hogy számomra zavaróan hat. Méginkább nem érzem szerencsésnek a kópé- vagy csavargóregényt megtestesítő *pikareszk* kifejezést, mert ez bennem, vélhetően az átlagolvasóban is, a *Don Quijoté* idézi, és hát legyünk őszinték, műfajilag a Jeromos-regény igen távol áll a *Don Quijote*-típusú megfogalmazástól, még ha persze Cervantes műve csak a 16. században olyan népszerű spanyolországi irodalmi műfajnak a paródiáját adja is.

Nem jelenti ez persze azt, hogy egy nem szerencsés alcím bármit is levonna Szalay könyvének rendkívüli értékeiből, amelyben egy sokoldalú és gazdag anyagú műveltséget felvonultató, lenyűgöző történelmi képtár tárul a szemünk elé.

A műveltségi javak és a figyelmet magához vonzó elbeszélői modor egyik apró, mégis igen jellegzetes példája, amikor az író feleleveníti Jeromos puszta elvonultságából Rómába való visszatérése, hajóútja egy epizódját. Ráveszi a hajóskapitányt, hogy kössenek ki Puteoliban. És társai, a *műveletlen birkák* tudára adja, hogy nevezett kikötő szent hely, valaha Paulus apostol is járt ott, és a fokot Misenumnak hívják, mert a görög mitológia szerint Tritón erről a szikláról lökte Misenumot a tengerbe, mert féltékeny volt rá, mivel az kagylókürtjéből szebben muzsikált, mint ő.

Mellesleg – útban sivatagi remetesége helyszíné felé – egyetlen lendületben elénk tárul Hieronymus/Jeromos egész valója, amikor értesülve egy aquileiai barátja haláláról, felrajzolódik elénk a szent *teológiája*, s utána – amolyan *szalayasan* – az egyházatya mint ember is, akinek vannak szexuális késztetései és étvágya ugyancsak:

...Azon töprengett, az lehet-e az oka, hogy fiatalsága miatt nem tudja igazán átérezni a halállal, az elmúlással járó lelki veszteséget, vagy csupán keresztény hitéből fakad Innocencius elvesztése miatt érzett langyos szomorúsága. Vajon olyan mélyen hívő keresztény-e már, hogy szent meggyőződése szerint a halál nem azonos az elmúlással, csak állagváltás, a földi létből az öröklétbe menetelés? A keserves földi megpróbáltatásokból kijutunk-e a mindig vágyott túlvilági életbe, amely a szabadság és a függetlenség formája? Hieronymus az üdvözülést a tökéletes szabadsággal tartotta azonosnak. Az üdvözülés, egyesülés Istennel szerinte nem más, mint a szabadság, a függetlenség földöntúli megtestesülése.

Ismerve saját magát, jól tudta... Szörnyű rabságban él. Mindenekelőtt a nők utáni testi vágyakozás rabságában. Olykor valósággal megőrül, hogy szeretkezhessen nővel. És ez a vágya mindmáig nem csillapult. A minap házigazdája fekete bőrű cselédjét is megkívánta, de annyi önuralma még maradt, hogy nem rohanta le, hanem bibliai módra kielégítette magát. A másik elviselhetetlen függésének a mohó étvágyát tartotta. Amíg a néger lány iránti nemtelen indulatát le tudta vezetni úgy, hogy gondolatban lecsupaszította, s korábbi római lupanárokból szerzett emlékei szerint, maga elé képzelte puhán elomló mellét, kerekded hasát, ruganyos, göndör fanszörzetét és izmos, formás combját; gasztronómiai mohóságát efféleképpen nem tudta kielégíteni. A harmadik szenvedélye, függősége a könyvtárhoz kötődött. Már a hajón azon töprengett, hogyan szervezze meg könyvtára sivatagba cipelését...

Ez az idézet előlegezi egyébként a kötet egyik legszemléletesebb részét (16. fejezet), amelyben Hieronymus számunkra már kissé értelmetlen, *erőpróbának* látszó önkéntes szíriai remetesége leírását kapjuk meg, és amely olyan mozzanatokkal van telítve, aminek olvastán felkapjuk a fejünket, honnan tudhatott minderről a szerző. Hiszen az ókori szír (jóllehet vegyes lakosságú), bár mára törökké lett városról (Antakya), az ókori kereszténység jelentős központjáról, a közel a tengerparthoz, a török-szír határon elhelyezkedő Antiochiáról, amelyet egy folyó kötött össze a tengerrel, még bőven gyűjthető szakanyag, de a remeteség helyszíneinek eleven felidézéséhez már szükség volt részben sok közvetett ismeretre, de még inkább arra, hogy az írói beleképzelő erő mozgásba lendüljön:

A pannoniai, a dalmáciai és az észak-itáliai növényvilágtól merőben különbözött a félsivatagi flóra. Mivel viszonylag közel jártak a tengerparthoz, egy-egy szélfuvalat majdnem hűvös, sós illatot lengedeztetett az izzó talaj fölé...

[...]

Annyit azért meg tudott állapítani, hogy e világrész növényzete sokkal, de sokkal barátságosabb, mint ahonnet idevándorolt. A legtöbb növény, legyen az deréknál magasabb cserje vagy térdig érő fű, kifejezetten morcosan viselkedett vele szemben. Kegyetlenül szúrt, döfött, recés felületével horzsolta, s beérve az első monostorba, amely útjukba esett, egész teste izzott a szúrásoktól, csupa apró vörös folt borította a lábát, karját, de még a törzsét is, mert a könnyű szöveten játszi könnyedséggel döftek át az irtózatosan kemény, nagyon hosszú tüskehegyek.

Majd elhagyva a kolostort, ahol az éjszakát töltötték, értek el a választott helyszínre:

Elhagyva a viszonylag keskeny irtványsávot, csenevész fenyőerdőbe jutottak, majd kisebb-nagyobb bokrokkal változatosabb félsivatagi gyepre értek, amelyet lengedező fehér árvalányhaj, karfiolcserje, kopasz tamariska tett változatosabbá...

A szír, mintegy tanulságképpen, bokorról bokorra, cserjéről cserjére járt, leszakított egy-egy termést mindegyikről, vagy dús levű levelet, beleharapott, és vagy kiköpte, megszire dobta, vagy jóízűen rágcsálta. Majd felmutatott a sziklafalra. Egy barlangnyílásra. Pillanatok alatt összekotort száraz ágakat, sárgult leveleket, s mire Hieronymus észbe kapott, fáklyát készített belőlük, tüzet csiholt, és felkapaszkodott a barlanghoz. Egy égő-füstölő darabot bedobott az üregbe, félrehúzódott, és várakozott. Aztán megismételte ezt a műveletet.

Majd óvatosan odalopakodott a barlang szájához, és bevilágított. Utána megnyugodva intett a gazda kivételezett vendégének – jöhet.

A szinte végtelen magányt választó remete a pusztában – ez a kép néha még mai emberek szóbeszédében is felbukkan, de Szalay ehhez igen érzékletes képet illeszt Jeromos sivatagi beilleszkedésének kezdeteit felidézve, amelyben lelkivilágát festi meg szinte pszichoanalitikusokra valló tárgyyszerűséggel:

Először álmában látogatták meg a múlt kísértetei. Bonosus arcmása nyomán felidéződtek római évei és ezekből is lupanár-élményei. Első, visszajáró emléke: arról álmodott, mi lehet vajon a szerencsétlen Gratianusszal, akinek a neve azonos Valentinianus császár véreskezű fiáéval. Csuromvizesen ébredt a kifejezetten hideg sivatagi éjszakában. Lelkiismeret gyötörte, otthagyták kiszolgáltatottan Rómában, betegen, talán már nem is él, s két pártfogoltja, isten tudja, minő sorsra jutott. Mostanáig ezek a rá jellemző lelki-furdalások, önvádaskodások is elpárologtak a pusztasági létben, de Bononus arcvonása máris beledúlt lelke sivatagi nyugalmába...

Jeromos, aki persze hosszabb időn át igyekszik valamiféle sajátos, némileg olvasással és alkotással is kiegészített létformát kialakítani a sivatagban, utóbb önkínzási akciója áldozata lesz, és csak egy aggódó barát segítségével menti meg a végzetes testi leromlástól, majd Antiochia egyik kolostorába kerül. Az igazság az, hogy a korai kereszténység aszketizmusa igazából összefüggésben állt a nemi vágyak visszaszorításával vagy például a nők szüzességének megvédelmezésével. Szalaynál ez így kap életszerű megjelenítést egy baráti család bemutatása során:

Hieronimus hamar fölismerte a veszélyt, amely a családra leselkedett, s elhanyagolva egyéb lélekzongoló föladatait a férfi és a női szerzetesek körében, ezzel a három nőnemű személlyel foglalkozott rendszeresen. Megkönnyítette a dolgát, hogy nemcsak a bátyjuk, Chromatius, a barátjuk, Rufinus és Heliodorus is híve volt a szerzetesi életformának és a szüzességnek, annak a keresztény tanításnak, hogy az özvegyen maradt asszony lehetőleg tartózkodjék egy második házasságtól, a serdülő lányok pedig őrizzék a szüzességüket. A nagy Chromatius-házban nemcsak a szerzetesek, hanem az egész család önmegtartóztató életet élt.

Nem áttal Szalay egy drámát is felvillantani az ókereszténység túlzásba vitt önmegtartóztatásával kapcsolatban. Az egyébként szellemi társként oly hűn szeretett Paula lányáról van szó, Blesilla halálát ugyanis a túlzásba vitt aszketikus koplaltatás okozta, amelyért – némi joggal – Hieronymust okolták: „Sírba nyomorította a szerencsétlen Blesillát is, önkínzó tébolyba kergetve a gyönyörű, vidám, életszerető lányt, alkatának meg nem felelő aszketizmusba hiszterizálta.”

És a nők! Szalay különös, meggyőző erővel idézi a korai kereszténység nagy jelentőségű magatartásmódját a korabeli nőkkel szemben, akik közül sokan (persze a művelt rétegekbe tartozók közül) bizonyos források szerint szinte még műveltebbek voltak vallásfilozófiai tekintetben, mint a férfiak. És őket a keresztény közösségekben egyaránt nagy tisztelet vette körül. De ebbe a nőtisztelőbe sajátos módon beletartoztak még a kor prostituáltjai is, akiket Szalay ugyancsak oly valószínűleg képes elővarázsolni írói tarisznyájából. Hieronymus egy beszédét elemző társalgás írói életre keltéséből idézzük a következő sorokat:

...a krisztusi tanítások először teremtették meg az emberiség történetében a görög filozófia által is csak homályosan és tökéletlenül megfogalmazott emberek közötti egyenlőséget, mert az üdvözülés mindenki számára lehetőséggé vált. Ennek az egyenlőségnek kézzel fogható bizonyítéka, hogy a társadalmi helyzettől függetlenül váltak a keresztény szabadság kedvezményezettjeivé rabszolgák és arisztokraták, s ami a legfontosabb, nők és férfiak egyaránt. Hiszen a mártírsorsban egyenlőségük inkarnálódott, s most a női egyenlőség a nők kereszténységben betöltött szerepében vált egyértelművé. Hiszen a keresztény hit értelmezésében, a Szentírás magyarázatában tevékenységük azonos mértékű a férfiakéval.

A Damasus pápa hívására Rómába visszaérkező Hieronymus szembe találja magát az aventinusi nők (lásd Rómában az arisztokraták lakta Aventinus dombját) közösségével, és férfi társaival szem-

ben ő képes szinte csak felmérni, mit jelent az a magasrendű műveltség, amivel e nők rendelkeznek. Melania különös története megérne egy külön misét, de most csak az általa rendezett összejöveteleken való megszólalását idézzük, elmélyült keresztényi tájékozottságát példázandó:

...Mindannyian tudjuk, hogy Origenes az Ószövetséget allegóriák sorozatának tartja, vagyis szóban megrajzolt képeknek, amely képeknek azonban létezik egy formális és egy belső tartalmuk, jelentésük is. Nos, Origenes szerint a hitmagyarázóknak, a bibliaértelmezőknek ezt kell megfejteniük, mert a tanulatlan ember szó szerint értelmezi az allegóriákat, mondjuk, azt, hogy Isten hét nap alatt teremtette a világot...

Majd hasonló érzékletességgel szól még Hieronymus atya homíliáiról... De ezen az összejöveteleken ismerkedik meg az egyházatya Paulával és a lányával is. Azzal a Paulával, aki élete utolsó húsz évének társa lesz, és akinek az unokája gondolja őt majd élete végén. Amikor azonban az összejöveteleken nyomán egy másik vendég házában összegyűlnek, és barátja, Evagrius azt fejtegeti, hogy gúnyt űztek belőlük, hiszen egyiküket sem hagyták megszólalni, felháborodik, és így szólal meg:

Azon vagyok megdöbbenve, hogy nem értették a szituációt. A helyzetfölismerés, a bölcsesség, a keresztényi alázat szikrája is hiányzik belőletek. Még azt sem értitek, mi a kereszténység alapértéke. A Krisztus által hozott szabadság, függetlenség egyik megnyilatkozása a nők azonos jogúsága. Ahogyan nincs rabszolgaság, úgy nincs női alárendeltség sem. Ezek az asszonyok évtizedek alatt tudásban, erkölcsben, a keresztény hit megértésében fölnőttek mellénk.

És utána még egy gyönyörű, vallomás erejű fejtegetés jön ezeknek az aventinusi nőknek a szerepéről, amelyet olvasva csak abban reménykedhetünk, az írói beleérzés valóban a valóságot ragadta meg. A könyv záró részeiben már Szalay által exegétaként megnevezett szent még egy kifakadását ide kell írunk:

Nem szívesen fárasztom magam azzal, hogy fölöslegesen magyarázgassak csökött, buta bakkecskéknak, akiket voltaképpen nem érdekelnek a szent szövegek. Bezzeg a nők! Ők úgy isszák a szavaimat, mint a sivatagi homok a ritkán támadó záporokat!...

Aligha Szalay fejtegetéseit akarjuk karikírozni, amikor némileg szembe állítva az ókereszténység nők tekintetében megnyilvánuló – nagy tisztelettel számba vehető – szemléletmódjával és magatartásformáival, illetve emlékeztetve az iszlám európai szemmel elfogadhatatlan nőkkel szembeni gyakorlatára, Ráth Végh István egy adatával kell szembesítenünk az eddig elmondottakat, aki az akkori évszázadokban élt férfiak nőgyűlöletének megnyilvánulásával kapcsolatban a következőket említi többek között (*Szerelem, házasság*, Gondolat, Budapest, 1965, 128–129.):

Csatlakozott mindehhez a bibliai *oldalborda-motívum*. Felnőtt férfiak egész komolyan írták meg, hogy a borda görbe volt, ennél fogva az asszonynál nem is lehet egyenes jellemre számítani... Az Éva-eset elcsavarásában mutatkozó prókatori agyafúrtság másutt is elénk döbben. Az 585-i mâconi zsinaton egy ártatlan nyelvészeti kérdést is felvetettek: vajon a latin *homo* (ember) szót lehet-e általában a nőkre is alkalmazni, avagy az csupán férfit jelent-e? A kérdést eldöntötték: a *homo* megjelölésben a nők is benne foglaltatnak. Sok száz esztendő múlva nőgyűlölő írók ezt a kis epizódot kikaparták, és nagy hűhót csaptak: íme, Mâconban arról tanácskoztak, vajon lehet-e a nőket egyáltalán *az emberi nemhez tartozónak* tekinteni...

Újraolvasva fedezem fel Szalaynak egyébként a másik, később bemutatandó könyvében (*Az ötödik evangélista*), hogy egy hasonló eseményről ő is tudott, mégpedig a Nobel-díjas dán író Szent Katalin-életrajzából. Amint Szalay említi, az író művét a férfi és nő egyenjogúságának kérdésével kezdi:

Idézi az 585-ös tours-i szinódus egyik püspökét, aki azt állította, hogy a nőt nem lehet „homo”-nak, azaz embernek nevezni. Püspöktársai azonnal megcáfolták, az Ószövetségre hivatkozva... „A mi Urunk Jézus Krisztust Filius Domininak nevezik, mert egy szűznek, azaz egy asszonynak a fia.”

Szalay persze megmarad a saját maga által feltárt történelmi korszaknál, de a durvaság ábrázolása tőle sem idegen.

A fiatal és nemi vágytól űzött Hieronymus életre hívásában már megjelenik az a helyenként durvaságba fulladó hevület, amely késői éveiben is jellemzi, íme, egy ilyen jelenet, amikor egy Jeromos számára méltatlan, prostituáltat kisorsoló erotikus játék lehetőségén felháborodik, és barátait korholja:

Az emberi nemzés szégyene ez a mocsolék Titus! Nemcsak a nőket alázza meg, hanem a férfiakat is, mi pedig leereszkedtünk volna patkányba, ha belemegyünk az undorító játékába. És azért utálom magam, mert majdnem... Ti pedig mint a herélt diszó segge, ájultan tehetetlenkedtek...

Az érett korú exegéta viszont később akár egy társasági látogatás latolgatása vagy pedig a keresztény tudás, moralitás érdekében így fakad ki a már idézett Melania szervezte baráti találkozóról távozva, egy résztvevő meghívásának eleget téve:

Némi tétovázás után kényszeredetten ugyan, de elhatározták, meglátogatják Pammachius és Rufinus hajlékát is. Főleg Hieronymus ingerült felbőffenésére döntöttek így.

- Na! Mit valagonckodtok itt? Vagy megyünk, vagy itthagynom a seggnyi pofátokat.
- Marcella előtt majd tartózkodj ettől a stílustól – intette vigyorogva Evagrius.

Amint viszont Szalay leírja könyve utolsó részében, az exegétát, bibliafordítót világszerte támadások érik, másrészt ő maga a keresztény hit terjesztése területén súlyos problémákat lát. Például a püspökök érdekcsoportokba tömörültek, kétfelé oszlottak, és megkezdődik lényegében a kettéválás folyamata nyugati és keleti egyházra. A legtekintélyesebb keleti püspök, aki semmilyen összejöveten nem hajlandó részt venni, egy támadó hangú levelet írt, ennek kapcsán robban ki az egyházatya:

Ha valaki kételkedne a keresztény hit isteni eredetében, nyilván meggyőzi őt erről, mármint az isteni eredetről, hogy micsoda aljadék hitvány semmirekellők terjesztik Isten igéjét világszerte! Szent életűnek vélt, kegyességtől csöpögő püspökök, zörgő csontváz aszkéták és sunyi zabolánc szerzetesek. Nincs az a mocsolék emberanyag, emberi nemzés szégyene, akin ne sütné át az Atyaúrستن mérhetetlen nagysága. Hitvány szarzsákok! Maga az örület, de így van, isteni csodaként alkalmasak arra, hogy az emberiséget megváltó szavakat közvetítsék!...

Érintettük már, hogyan ábrázolja Szalay Jeromos viszonyát saját szexualitásával, ez a mozzanat több helyen is felbukkan, az írói igényességet abban látjuk megnyilvánulni, hogy bár nem emfatikusan, szókimondással, mégis Weöres Sándor erotikus verseire valló ízléssel, választékos stílusban kerekednek ki ezek a leírások vagy jelenetek. A kötet elején számos kisebb-nagyobb mozzanat érinti hősünk és tanulóitársai kalandjait a lupanárok (nyilvánosházak) tájékán. Most azonban a már érett és a sivatagi remeteségből Rómába igyekvő és Athénben állomásozó Hieronymus utolsóknak ábrázolt szexuális kalandját idézzük a kötetből, amely veretesen Szalay-stílusú erotikát tartalmaz, mégsem ízléstelen:

...Az Acropolis keleti oldalán friss, üde növényzet zöldellt, és ez kellemesen hatott a levegőre is...Ámuldozott a csodálatos látványon. Váratlanul szorosan mellé ült valaki, és átölelte a vállát. Oldalt fordította a fejét, és egy alig tizennégy éves, harmatos lánykát látott maga mellett, halványkék ruhája combtőig felcsúszott, s kibolyhozódott alóla seszínű szőrzete.

Csókolgatta lilapirosra festett szájával, s a testéhez nyúlt, a ruhája alá, végigtapogatta, majd amikor megérezte, hogy Hieronymus férfiassága fölgaskodott, szétdobva ruháját, hanyatt döntötte zsákmányát, és hatalmas hímtagjára ült.

Hieronymus tiltakozás nélkül tűrte a támadást. Úgy érezte, nem bír védekezni önmaga gerjedelme és a gyermeklány erőszakossága ellen. [...] A szeretkezés végeztével a kis örömlányka összeturkálta Hieronymus ruhadarabjait, s megtalálta a pénzét, kiguberálta a neki járó összeget, megpaskolta a nemrég még remete arcát jobbról és balról, és azt mondta görögül:

– Jó vagy, apuci! Gyere máskor is. Mindig itt találsz. Vagy ha engem nem, hát a nővérekémet minden bizonnyal.

Az alapvetően realista eszközökkel megalkotott regény történelmiségén persze erőnek erejével át-süt Szalay neveltetésével összefüggésben (hiszen másik könyvből kiderül, hogy a középiskolában a piaristáknál magas teológiai képzettségű tanárok vezették be őt a keresztény történelem és hittudomány rejtelmébe) a korai kereszténység korának megértésére és megértetésére irányuló szándék. A regényben számos olyan teológiai jellegű okfejtés, szentszöveg-magyarázat, a vallásosságra valló magatartásformák értelmezése, eme régi századokra jellemző gondolkodásmód életre hívásának kísérletei kapnak helyet, amelyek azonban sohasem válnak az esszeregény műfajára jellemző elmefuttatásokká, hanem sokkal inkább a párbeszédnek sodrában drámai monológokká vagy párbeszédékké.

Korábban idéztük a nagy műveltségű nőszereplő, Melania Origenes-kommentárját, amivel az általa meghívott társaság *konzultációját* indítja el. Most az ott nem idézett Hieronymus-kommentárt illesztjük ide, mivel az szinte bevezet bennünket az ókori keresztény vallásosság világába:

A körünket megtisztelő Hieronymus atya homíliái éppen azért tanulságosak, mert közel hozzák a hallgatóihoz a Szentírás lelkét, Jézus történetében fölfedik a belső mondanivalót, a szó szerinti értelemben, a történeti jelentésben az isteni üzenetet. A szóba foglalt, a leírt vagy az elhangzott evangéliumból kifejti a szellemi evangéliumot. Ezáltal behatolunk a Szentírás értelmébe, s ha behatolunk, kinyílik, kitárulkozik a lelkünk, gyarapodik, tökéletesedik, hozzásegít a Szentlélek által megtisztult értelmünk Jézusban lévő Logoszának megismeréséhez, megértéséhez, és végső állomásként az Atyához találáshoz, ami azonos a tökéletességgel...

A még fiatal Hieronymus meglátogat egy öreg remetét. A vele való beszélgetés egy részletét hívjuk elő itt, amelyben a még tanulókorban lévő egyházatyja ugyancsak egy nagy jelentőségű teológiai eszmefuttatásba bonyolódik:

Máté evangéliumában az áll: „És ne vígy minket a kísértésbe, hanem szabadíts meg a gonosztól.” Csak hozzáfűzöm, hogy Lukács evangéliumából hiányzik az utolsó mondat, a „szabadíts meg a gonosztól”. Origenes nem érti, hogyan mondhat az ember voltaképpen Istent felszólító parancsot, hogy „ne vígy minket a kísértésbe”, amikor a földön élő ember élete, születése pillanatától a haláláig, aligha lehet egyéb szakadatlan kísértésnél. És most idézem neked majdnem szóról szóra Origenest, aki szinte eretnekként szembeszegül Jézus Krisztussal, mert ezt mondja: képtelenség az a parancs, hiszen amíg magunkon hordozzuk a testünket, akkor a porhüvelyünk örökösen a lelkünk ellen tusakodik, Isten szándéka szerint. Ezzel tehát ellentmond Istennek. Képtelen alávetni magát Isten törvényeinek, amiért sohasem szabadulhatunk meg a kísértéstől. Tertullianus azt állítja, egyesek még a papi hatalomnál is nagyobb méltóságot igényelnek maguknak, azzal dicsekednek, még a bálványimádást, paráználkodást, a házasságtörést is megbocsáthatja Isten, azért, mert az ő imájuk lemossa ezeket a bűnöket a bűnösökről. Holott Jób hiába mutatott be bűnbocsánatért könyörgő áldozatot, amit el sem követtek talán.

A regény végén, Paulával, szellemi társával beszélgetve, az exegéta ismét Origenest idézve igyekszik körüljárni a vallásos hit lényegét:

...Gondold csak meg! Itt van ez a szegény Origenes. A kereszténység platóni színvonalú filozófus gondolkodója. Mit vitatnak, kárhoztatnak műveiben? Azt állítja, hogy a lélek előbb létezett, mint a test. Másodjára, azon vitatkoznak, hogy az utolsó ítéletkor, a föltámadáskor milyen alakban kelnek ismét életre a holtak. Azzal a testtel és adottságokkal-é, amelyekkel eltemettetnek? Megmarad-é a föltámadás után rútságuk vagy szépségük? Origenes azt állította, hogy nem. Porhüvelyük a földben marad, mint a börtönből szabadult ember lánc a cella falában. Hiszen a lélek börtöne a test és a test minden szenvedélye. Szerzeteseink jó része nem is sejti, miért él önmegtartóztató életet, miért tartja távol magát a másik nemtől. Azért, hogy már a földön függetlenítse a lelkét. Origenes, aki a mártíriumot mint felsőbbrendű életmozzanatot magasztalta, ezt a szabadságeszményt fogalmazta meg. És ami örület, vállalta is a mártíromságot az összes szenvedésével, mert úrrá akart lenni a lelkét birtoló porhüvelyen.

A korai kereszténység idején a krisztusi vallás vállalása, elfogadtatása ismeretes módon gyakorta mártíromsággal járt együtt, amint erre már előző idézetünk is utal. Egy ugyancsak a korai évekbe vezető megszólalást kell most előhozunk a mártíromság keresztény-szalays értelmezése tekintetében, de ezúttal a később teljes remeteségbe lépő, a világtól elszakadó Bonosus szavait felemlítve (ez a fiatalember az egyházatya legjobb, legjelentősebb barátjának számított, akinek emlékéitől Hieronymus sok évtizedes távollétében sem, sohasem volt képes megszabadulni):

– Nyugodj meg, barátom. Ha a testvéreidet ilyen fiatalon megérintette a keresztény hit csudálatos gyönyörűsége, csak boldog jövő várhat rájuk. Reméljük, hogy a mártíromság Istenhez vezető egyes és rövid útját nem kell majd végigjárniuk. Igaz ugyan, hogy a vértanúság az elmúlt évszázadokban a kereszténység éltető erejének bizonyult, az első keresztények elpusztíthatatlansága, mindent legyőző hite az önfeláldozásból fakadt...

Szinte történetfilozófiai értéke van annak, ahogyan ebben a régi korban is feltárja Szalay a *szektásodás* folyamatát (egy részben már előzőleg is idézett leírásban), amelynek persze később a nyugati és keleti egyház szétválása lesz a következménye:

...Egyelőre azonban még csak a keleti és nyugati püspökök közti feszültségekkel kellett szembenézniük Damasuséknak. A pápát az bántotta, hogy a püspökök érdekcsoportokba tömörültek, s földrajzi helyek szerint oszlottak meg, keleti és nyugati részekre...

Nem hallgatva el persze a belső vallási ütközéseket sem – lásd a papi erkölcstelenség büntetésére indított, Damasus egyházfő (pápa?) hozzájárulásával és Hieronymus vehemenciájával irányított akciót:

...a gyöngé testalkata ellenére hihetetlen energiáktól duzzadó Hieronymus... ördögi megoldást talált ki, hogy a famulusaival kiszimatoltatta a papok erkölcstelenségeit, s bizonyítékokat is szereztetett velük. Mindezt pedig a Szent Laurentius-bazilikában istentisztelet közben hírelte szét, név szerint megnevezve azokat a nőszemélyeket is, akikkel bűnöztek a klerikusok, s egyszersmind nyilvánosságra hozták azokat a leltárokat is, amelyek felsorolták a hívektől örökölt vagy ajándékozott tárgyakat, arany- és ezüstszerkezeteket. Ezeket az ajándéktárgyakat ugyanis értékesíteniük kellett volna, s az így nyert pecuniából a gyülekezet szegényeit kellett volna támogatniuk.

A Kodolányi-regények esetében az immár végre megszületett korszerű elemzések egyik különösen nagy figyelmet kapó témaköre a történelmi áthallások feltárása (*A válságtudattól a megvilágosodás lehetőségéig*. Konferenciakötet Kodolányi János születésének 120. és halálának 50. évfordulója alkalmából, szerk. Sulyok Bernadett, MMA, Budapest). E történelmi áthallások azonban Szalay regényében is tetten érhetők.

Ismeretes, hogy – amint maga Szalay is utal erre, a rómaiak jól ismerték a szólást, hogy tolvajból lesz a legjobb fogdmeg – a régi éra bűnösei sok esetben az új éra hű kiszolgálóivá válnak (ez

akár a nyilasokból lett kommunista párttitkárokra, csőcselék-emberekre is igaz állítás). De mit ír erről a regény szerzője?

Constantinus rendeletben számolta föl a keresztényüldözéseket, de még századunk első évtizedeiben is zajlottak vérengzések. Ha úgy számítod, hogy valaki tízesztendősen kínzott vagy ölt meg keresztényt, ma kilencvenévesnél is öregebb lehetne. Constantinus uralkodásának első évtizedeiben kellett volna számon kérni a kereszténygyilkosságokat. Csakhogy a keresztényüldözők, a gyilkosok nem kis száma átváltott, pap és püspök lett belőle, mert az üldözések alatt olyan pozíciókat szerezhettek meg, hogy tehetetlen volt velük szemben a túlélők hada.

Ennél is sajátosabb üzenete van annak a rövid jelenetnek, amely az új érkezésével sem tudja kiölni a régit, legfeljebb csak részben helyettesíti. Ez a modern világ életében is tetten érhető. Sőt, lehet, hogy a bűnöző az új világban hivatalnokká (rendőrré) válik, de bármelyik pillanatban újra működésbe léphet bűnöző hajlama. Még érdekesebb ez a jelenség Afrikában, ahol a régi animista hitvilág és a keresztény tanok egyfajta szinkretizmust teremtenek. De mit tár fel az első századokból Szalay Károly?

És középu... állt egy csudálatosan szép, hófehér márványból épített szentély, Apollón és Artemisz temploma. Hieronymus számára egy pillanatig sem volt kétséges, hogy a velük tartó antiochiai keresztény zarándokok jó része még ma is ide jár a keresztény istentisztelet után görög-pogány szertartásokra. Említette ezt a gyanúját Evagriusnak, aki vérbeli görög lévén majdnem helyeslően bólogatott. Mármint az idejének pogány szertartásait helyeselte.

Úgy véljük, igen tanulságos üzenete van annak a részletnek is, amikor pusztán csak Jerusalemből a múltjának ismerete válik az elbeszélés témájává:

Ahogy közeledtek Jerusalemből, úgy szaporodtak azok a helyek, amelyek előtanulmányok nélkül már semmit sem mondtak volna a zarándokoknak. Paula és Hieronymus azonban vetekedtek egymással az Ó- és az Új-Szövetség ismeretében.

Joppéba érve Paula rögvést megjegyezte:

– E város alapítását a zsidó mondakör az özönvíz előtti időkre helyezi. És ha nem tudnátok, Jónás itt szállt hajóra, hogy meneküljön az Úr orcája elől, de mi tudjuk a Bibliából, nem sok sikerrel...

Ha ezt a problémát történelmivé akarjuk kiszélesíteni, akkor ismét egy afrikai példát kell hoznom: a zulu Shaka törzsi uralkodó, illetve a közép-afrikai eposzokban mindig vesztes, de keményen küzdő *halandó* Oku nép főhőse, a kérlelhetetlen Zong Midzi közötti összevetésnek az a tanulsága, hogy a saját hatalmi presztízse növelésére törekvő, kérlelhetetlen vezér/főnök magára marad, és öncélú küzdelmeivel egyáltalán nem a közjót szolgálja, amely mai afrikai államférfiaknak is tanulságul szolgálhat.

Mindezek jegyében nem véletlen tehát, hogy az egymásra ráépülő, egymást kiszorító kultúrák (rém)képe is felmerül a regényben Jerusalemből sorsának bemutatása során:

...Titus csak lerombolta, Hadrianus ezzel szemben még meg is alázta a város lelkét. Az üszkös romokból újraéledt város csípte Hadrianus szemét, s lévén a görög szofisták tanítványa, fölismerete, hogy a föltámadó város élettereje a vallásaiban rejtezik. Mégpedig két vallásban, a zsidóban és a keresztényben. Ezért hát megszenteltetett a zsidó vallás maradványait. Salamon templomának romjait meggyalázta azáltal, hogy a Szentek Szentjének helyére a maga otromba, ám istenített szobrát állíttatta föl. A Kálváriát szétlapátoltatta, a Golgotából vesztőhelyet csinált, a Megváltó Krisztus testének sírgödörét, a víz-tartót, amelybe a keresztet belevetették, föltöltötte, a felszínét kiegyengetette, s rája két pogány templomot, Jupiterét és Venusét emeltette...

De vallási gyakorlat és társadalom kapcsolatának szinte nyílt kritikája is helyet kap Szalay elbeszélésében:

A római keresztények között egy szűkebb kisebbség helyeselte az egyiptusi remeteszerű aszketizmust, de a többség úgy vélte: pusztá szórakozás, a különlegesség iránti vonzódás csak, hogy hihetetlenül gazdag aventinusi arisztokrata nők unatkoznak, s most önmegtartóztatással, testük regulálásával örömködnek, miközben sok rómainak még a napi betevő falatra sem telik.

Még tanulságosabb, akár ha a nagy vallások között az elmúlt évszázadok során zajló és mintha még ma is dúló feszültségekre, sőt háborúkra gondolunk, Constantinus lépése, a kereszténység államvallássá emelése:

Amikor Constantinus előbb egyenjogúsította a többistenhívő pogány vallásokkal [a kereszténységet – B. Sz.], az még nem okozott olyan rettenetes bajt. Sőt, lélegzethez jutottak a keresztény hívők. Megszűntek az üldözések, a mártírok szenvedései. De amikor államvallássá vált a kereszténység, és világi feje a császár lett, a vallás hatalmi erővé torzul, s az összes törtetőnek, hitvány hím páviáncának, kétszínű, Janus-arcú széltolonak üzleti vállalkozás lett a Krisztus-hit, behatol az egyházunkba az az emberi fertő, amelyik ellen voltaképpen megizmosult a kereszténység az első és a harmadik század között.

Lenyűgözőek viszont azok a sorok, amelyek a *Vulgata* születésének körülményeit, a pápai megbízás megszületését idézik fel. S aligha van meghatóbb jelenet, mint amikor a regény egyik női szereplője, Paola, a *Vulgata* születésében az egyházatya talán legfőbb instruálója, öregkorának húsz évén át lelki támasza, szellemi társa sírjánál a betegeskedő, félig vak exegéta felolvassa fordítását a halottnak:

A szerzetesek szóltak Eustochiumnak és Paulinianusnak egy este, hogy Hieronymus künn ül a sötét éjszakában, a hold és a csillagok meglehetősen gyér fényében, és fennhangon olvassa föl Paulának a *Vulgatát*.

Ezt azonban már Eustochium és Paulinianus sem volt hajlandó elhinni. És a következő holdsugaras éjszakán kilopakodtak Paula sírja közelébe, és hallgatóztak.

Kisvártatva valóban megjelent Hieronymus. Kéziratot vett elő, és vakai szemével nagy nehezen, de mégis felolvasta a halottnak a szent szöveget.

Többtucatnyi vonatkozás, felvetés, problematika bemutatása illenék még ide. Szalaynak a korra vonatkozó rendkívüli tájékozottságát mutatják például az ókori gasztronómiát felidéző részletei. Hasonlóan említhetjük a tájak ábrázolását, a földrajzi leírások vagy a növényzet, mondhatnám, lélekfrissítő leírásait. Szalay tud olyan műveltségi javakról is, mint az egykori gyógymódok, és a kor népeinek, etnikai csoportjainak színes világát is felvillantja.

Számos *szócsinálmány* (hogyan az ő stílusához illeszkedjék az elemzés is) színezi a leírásokat (a szerző által igen kedvelt anc/onc/enc/önc képzővel ellátott kifejezések: figuranc, nyomoronc, hordonc, cipegenc, kóboronc, serdülőnc, kígyónckodás, agylötyögönc, fanyalgoncoskodás, csellen-genc, alakonc, aljasonc, gennyfakadonc, páviánc; más *csinálmányok*: mocsolék, poszogó embercsék, friggyentés, ficege, tolatyúzó művészet, purcsant agyú, venyigéllett, ficenkó, kitaláció; különleges szóösszetételek: lötyteteg tehéntőgyfejű, rakottfűrjhús-tál, mézesfügelekvár-kedveskedés).

A történelmi regényekből nem hiányozhatnak az úgynevezett inzertek (lásd Bonosus levelét vagy még inkább Jeromos hosszabb epistoláját, de más idézetek is fellelhetők még a kötetben). Elemi erejű a halál megjelenítése. És ugyan módjával, de a korhűség és az atmoszféra megteremtése céljából elhangzanak nagyobb számban latin, ritkábban görög, héber és szír kifejezések is. Külön érdemes volna szembenézni azzal, hogyan építi be művébe Szalay az időről időre eretnekséggel vádolt ókori bölcs, Órigenész filozófiáját, akinek az elmúlt néhány évtized során végre sok műve hozzáférhetővé vált magyar nyelven. És persze szólni kellene még az írói ábrázolástechnika egy lényeges eleméről, hogyan jelenít meg Szalay egy-egy sajátos emberi figurát. Csak példaszerűen említ-

jük a következőket: egy remete alakja a katakombákban, egy püspök jellemzése, egy nyegléskedő figura hiteles életre hívása, nem is beszélve arról, hogyan rajzolódik elénk az exegéta vitastílusa.

Szalay kérdésemre elmondta, hogy a regényben érintett helyszínek közül csak Olaszországban és Görögországban járt. A többi (Libanon, Szíria, Egyiptom) rendkívül kiterjedt történeti, földrajzi, térképészeti és műemléki tájékozódás nyomán rajzolódhatott ki a számára. Mindemellett úgy vélem, például a római katakombák leírásában vagy a Diocletianus-féle keresztényüldözés felidézésében érzékelhetjük a helyszíni benyomások következményeit. Szalay még a kor öltözködéséről, viseleteiről is tud, sőt, a kötetet átszövik a korabeli közlekedés és *postaszolgálat* (levelek küldése barátokkal, ismerősökkel kocsival, lovon vagy hajókkal) jelenvalósága. Külön figyelmet érdemel(ne) a különféle utazások leírása, amelyek közül különösen nagy benyomást keltőnek, a korabeli lehetőségek és körülmények teljes értékű rekonstrukciójának érzékeljük a főszereplő és barátai Északra utazásának történetét.

•

Szalay másik könyvének, *Az ötödik evangélistának* (Orpheusz, 2017) sajátossága, hogy miközben egy nagy műveltségű, de nem teológus író valláselméleti könyvét tarthatjuk a kezünkben, ugyanakkor az mintegy önkomentárnak minősíthető a Jeromos-regény számos gondolati kisugárzása tekintetében. A kötet elsősorban Szent Pál valódi szerepének feltárására törekszik, azonban foglalkozik Ciceróval, a Pompejiben élő keresztényekkel, Órigenésszel, a sieniai Caterinával, Szent Katalinnal, de sort kerít arra is, hogy egyfajta *exegézist formáljon* a saját regényéhez (ebben számos adalékkal szolgál regénye megírásával kapcsolatos fő törekvéseiről). A kötet megérdemelné a bővebb ismertetést, én azonban egyetlen kérdéskör, Szent Pál, az ötödik evangélista egy fontos alapgondolatának (az egyetlen parancsolat) egyetlenes érvrendszeréhez szeretném fűzni mondandómat, illetve a kapcsolódó idézeteket.

Szalay regényében több helyen is erőteljes kísérletet tesz a krisztusi erkölcs legfontosabb tétele és üzenete, a tízparancsolat első fogalma, a *szereget* szó felhangosítására. Egy helyen Hieronymus barátja, Evagrius szájába adja a páli érvelést, mégpedig Melaniára hivatkozva:

- A Tízparancsolatban benne van: szeresd barátodat, mint tenmagadat!
- De Melania azt vallja, nincs szükség tíz parancsolatra, ha ezt az egyet betartjuk, Mert a másik kilenc parancsolat olyan bűnököt tilt, amelyek valamilyen formában ennek az egyetlen és legfőbb parancsolatnak mondanak ellent.

Ugyanez a gondolat már korábban is felbukkan a regényben, ezúttal a könyv főhősének legjobb barátja, Bonosus szájába adva:

A Tízparancsolatban csak egy tétel a szereget, nem fontosabb annál, hogy ne lopj, ne kívánd meg felebarátod feleségét és vagyonát, tiszteld atyádat és anyádat, nem sorolom. Holott ha csak egy törvény volna, a feltétel nélküli és korlátozhatatlan szereget, nem lenne szükség másik kilenc parancsolatra. Mert a Tízparancsolatból kilenc tautológia, alacsonyabb rendű ismétlése a legfontosabb és mindent gyökeresen megváltoztató törvénynek, a szeregetnek. A zsidó, a görög, a latin vagy az egyiptusi istenek nem a szereget istenei. Mindegyik vallásban szóba kerül a szereget mint motívum, mint létező valami, de csak harmad-, negyedrendű fontosságú kérdésekkel egy szinten. Szerintem alacsony szinten...

Utóbb egyik mestere és tanítója, Valerianus püspök és tanítványai elemzik és értelmezik Hieronymus egy beszédét. Ebben már Bonosusra hivatkozással bukkan fel az előbbi gondolat:

...végezetül azt fejtegette, amelyről nemrég Bonosus beszélt utazásunkon: a szabadság a szereget függvénye, amely megint csak a krisztusi tanításban fogalmazódik meg legmagasabb szinten. Noha a pogány vallásokban is, amelyek esztétikai szépségét nem tagadta, föl-fölbukkan a szereget fogalma, sőt az Írás meg is fogalmazta: szeresd felebarátodat, úgy, mint tenmagadat, Krisztus azzal hozott az egész emberiség történetében addig ismeretlen

újdonságot, hogy felebarátait jobban szerette, mint tenmagát, hiszen megkínóztatta és feláldozta magát értük.

Lehet, hogy nem eléggé alaposan olvastam el Szalay könyvét, de nem emlékszem, hogy találkoztam volna azzal, hogy a szeretetnek mint egyetlen parancsolatnak a gondolata kapcsán konkrétan Pálra hivatkozott volna az elbeszélés sodrában. A gondolat forrását azonban a tanulmánykötetben találjuk meg, mégpedig *Az ötödik evangélista* című fejezetben. Miközben úgy véljük, ez mindkét könyv talán legfontosabb üzenete számunkra, az idézeteket kommentár nélkül írjuk ide:

Szent Pál levelében 37 alkalommal találkoztam valamilyen vonatkozásban a szeretet szóval. Majdnemhogy többször, mint a négy evangéliumban együttvéve. Ez az egyszerű számadat azt jelenti: a krisztusi tanításokban a kiemelkedően fontos, a legfontosabb, a mindent elsöprően új gondolatnak, tanításnak ezt tartotta Szent Pál, és igehírdető útjain nyilvánvalóan ezt tanította az embereknek.

„Ne tartozzatok senkinek semmivel, csak kölcsönös szeretettel, mert aki embertársát szereti, a többi törvényt is megtartja, Hiszen a parancs: ne törj házasságot, ne ölj, ne lopj, a másét ne kívánd, s ami egyéb parancs még van, mind ebben az egyben tetőződik: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat. A szeretet nem tesz rosszat az embertársnak. A törvény tökéletes teljesítése tehát a szeretet” (Róm 13,8-10).

Mit jelent ez a... legfőbb parancsolat? Nem kevesebbet, mint azt, hogy az Ószövetség 613 parancsolata fölösleges, ha ezt az egyet betartja az ember, de fölösleges a mózesi 10 parancsolat is, mert hiszen Máté is Jézust idézi, és kerek pereg kimondja: „Ezen a két parancsolaton alapszik az egész törvény és a próféták.”

Aprócska stíluselemzéssel: ha a felebaráti szeretet parancsa a második legfőbb az Isten föltétlen szeretete után, de ez a „második” hasonló az elsőhöz, és Szent Pál a felebaráti szeretettel együtt meg sem említi az Isten iránti szeretet törvényét, hanem külön foglalkozik vele...

Takács Gyula kétféle szeretetet különböztet meg Szent Pál értelmezésében. Az egyik sima, egyszerű embertárs-szeretet. „Ne tartozzék senki senkinek, csak kölcsönös szeretettel” (Róm 13,8). Vagyis az oda-vissza szeretet. A második szeretet-forma – szerintem – a kulcsok kulcsa, a kereszténység magva, szíve-lelke, az irgalmas szeretet. Ez a szeretet egyoldalú, vagyis egyirányú, „fölemelkedik az Isten cselekvése színvonalára”. A szeretetért nem vár viszonztszeretetet, önzetlen és öncélú, „Istennek való kommúnió, liturgia”.

•

Napjainkban, úgy tűnik számomra, a tényirodalom, a mindennapok eseményeiből merítő literatúra, a külvárosi mocsok, az újra és újra felburjánzó bűntények vagy éppen a teljes jelentéktelenségig és eseménytelenségig fokozódó alkalmiság, mit több, a közönségesség ábrázolása uralkodik a sajtótól és a vizuális médiától folyamatosan mérgezett irodalomban. A fejét a prózai tömegtermelésben elvesztő olvasó aligha képes megsejteni, micsoda élmények várhat(ná)nak rá Szalay regényében, amely egy morálisan forrongó kor valóságát teljes keresztmetszetében tárja elénk, közben ezernyi példát adva egy talán nemesebb, emberileg teljesebb élethez.

Ezen a helyzeten azonban nemigen tudunk segíteni, csak egy-egy elvétve (egyénilag, személyesen) felvállalt kitéréssel lehet rajta túllépni.

Már az sokkal inkább nyugtalanító kérdés, hogy a hazai irodalomkritika mennyire semmibe vette mindaddig Szalay, nem túlzás, ha azt állítjuk, korszakos alkotását. Ez különösen annak a fényében mutatja a hazai irodalmi élet szilánkosodását vagy talán inkább hiánygazdálkodását, ha arra gondolunk, a hazai mindennapok egyik visszatérő jelszava: Magyarország létezését a keresztény kultúra jegyében kívánja megfogalmazni.

(*Szent Jeromos éjszakája. Spirituális pikareszk regény*; Budapest, Kairosz Könyvkiadó, 2014, 424 old. *Az ötödik evangélista*; Budapest, Orpheusz Kiadó, 2017, 243 old.)